El passatge més obscur d'El Quixot

Autor: Carles Ortiz
Data de publicació: 21-05-2013

Quan “Cervantes” glossa el Tirant lo Blanc al Quixot, i ens diu que és “el millor llibre del món”, ens demostra que havia llegit el llibre. Però en quina llengua? En castellà, com creuen la majoria d’estudiosos? O en català, en l’edició original de l’obra? En Carles Ortiz argumenta que només va poder-lo llegir en llengua catalana

Diuen el entesos en la matèria que el passatge més obscur del Quixot, aquell que ningú entén o que més costa d'interpretar, és el que hi ha al capítol VI de la primera part, on el capellà i el barber revisen la biblioteca del Quixot i llencen a la foguera quasi tots els llibres de Cavalleries i un dels pocs que salven és el Tirant. En Cervantes no només salva del foc el Tirant, sinó que l'eleva a la categoria d'"el millor llibre del món".

El passatge és el següent:

"Por tomar muchos juntos, se le cayo vno a los pies del barbero, que le tomó gana de ver quien era, y vio que dezia: Historia del famoso cauallero Tirante el Blanco. Valame Dios, dixo el cura, dando vna gran voz, que aqui esté Tirante el Blanco! Dadmele aca compadre, que hago cuenta que he hallado en el vn tesoro de contento, y vna mina de passatiempos".

I més endavant és on es troba aquest passatge tan fosc que transcric tot seguit:

[El capellà dirigint-se al barber]: "Digoos verdad, señor compadre, que por su estilo es este el mejor libro del mundo: aquí comen los caualleros, y duermen, y mueren en sus camas, y hazen testamento antes de su muerte; con otras cosas, que de todos los demas libros deste genero carecen. Con todo esto os digo, que merecia el que lo compuso, pues no hizo tantas necedades de industria, que le echaran a galeras por todos los dias de su vida: Llevadle a casa i leelde, y vereys que es verdad quanto del os he dicho".

El que ha fet corre rius de tinta sobre aquest passatge és el fet que en Cervantes primer digui que el Tirant és el millor llibre del món i després condemni a perpetuïtat "el que lo compuso". Molts autors han intentat explicar aquest sentit de la condemna a galeres de per vida, començant per Diego Clemencin que va ser el primer en qualificar aquest passatge com el més obscur del Quixot. Aquí teniu unes quantes teories de diversos autors que l'han interpretat.

Diego Clemencin (1833)1 dóna a la paraula "industria" el significat "amb malicia"; així diu que pot indicar que l'autor no mereixia tanta pena com la de galeres perpètues, ja que, encara que havia fet tantes "necedades", no les havia fet "de industria", és a dir, amb malícia.

Juan Eugenio Hartzenbusch2 (1874) atribueix la dificultat d'enteniment d'aquest paràgraf a errors tipogràfics. Així, a la frase "Que aquí esté Tirante el Blanco" hi diu: "Cervantes no escribiría esté, sino está. Esté significaría extrañeza; y nada tenía de extraño hallar un buen libro de caballerías en una colección de ellos, buenos y malos. Está indicaría con propiedad la sorpresa de haber hallado un libro de mérito, cuando no se esperaba, como si dijéramos: ¡Ah! ¡Conque está aquí esta joya, y aún no la habíamos visto". I a la famosa frase "Con todo eso os digo que merecía el que le compuso, pues no hizo tantas necedades de industria, que le echaran a galeras por todos los días de su vida". Hi diu: "Si no hizo de industria (esto es, de propósito, a sabiendas) las necedades, no merecía tan grave castigo: ha de sobrar el no, o ha de faltar la conjunción adversativa sino, u otra equivalente. Y como el cura no había dicho hasta ahora nada de tales necedades, y por el contrario había dado muchas alabanzas al libro, parece que no se debe leer tantas sino hartas o ciertas, voces que terminan, como tantas, en la sílaba tas".

M. Menéndez Pelayo3 (1905) diu que probablement sobra el "no" de la frase, i que hauria de quedar així: "merecía el autor las galeras porque siendo hombre de buen ingenio le dio mal empleo, poniéndose de industria, es decir, de caso pensado, a escribir necedades".

I per nicieses diu que Cervantes entén les extravagàncies cavalleresques i eròtiques del Tirant. I encara que el càstig sembli molt dur, no ho és realment perquè la frase és humorística.

E. C. Riley4 (1966). Aquest autor parla de la intolerància de Cervantes a les ambigüitats. Diu que el passatge és una paradoxa. Diu que "necedades" vol dir "obscenidades". Que Cervantes lloa el llibre però condemna el seu autor per les escenes obscenes que hi ha.

Antonio Torres-Alcalá5 (1979) diu que ja que la crítica al Tirant està plena d'humor i ironia, ¿no pot ser la condemna de l'autor també una ironia i en aquest cas, una "ironia indirecta", és a dir que, condemnat l'autor per ironia indirecta, està condemnant la resta d'autors de llibres de cavalleries? La interpretació de la frase quedaria: "Con todo os digo que merecería el que lo compuso 'pues a propósito no ha hecho tantas necedades como los demás,' que le echaran a galeras por todos los días de su vida".

P. J. Pardo Garcia6 (1993) diu que el Tirante és una obra paròdica i que la condemna de l'autor no és per haver fet "necedades de industria", sinó per no fer-les amb un propòsit deliberat, per no ser conscient del potencial paròdic i de l'abast artístic del que feia. Cervantes evidentment pensava que, malgrat la dimensió paròdica, l'obra no respon a un propòsit paròdic conscient, o, amb altres paraules, trobava elements en l'obra (als quals el capellà no fa referència, d'aquí el problema) que li feien dubtar d'aquesta intenció paròdica o que Martorell tingués una intenció clara.

Com podeu veure, pràcticament hi ha tantes interpretacions d'aquest passatge com autors. Però hi ha dos punts en què tots coincideixen, dos punts que són com un axioma i no hi ha ningú que se'n plantegi el més mínim dubte. Aquests són:

El primer axioma: "Cervantes només va conèixer la versió castellana del Tirant". Argumenten per això, que al 1605 l'obra del Tirant, tant la de València com la de Valladolid pràcticament havien desaparegut.

El segon axioma: el que "lo compuso", es refereix a l'autor de l'obra, és a dir, a Martorell, encara que Cervantes, segons l'axioma primer, no el coneixia, ja que la versió castellana, com sabem, és anònima. Ningú no es planteja que Cervantes, amb el que "lo compuso", es pugui referir a un altre personatge, ja que el primer axioma ho impedeix.

Passem a analitzar, tot seguit, el primer axioma.

Coneixia realment Cervantes només l'obra castellana? No hi havia cap possibilitat que també conegués la versió original de València o Barcelona? Tantes desgràcies havien sofert els exemplars editats a València o Barcelona perquè només un segle i escaig més tard ja no en quedés cap?

Molts autors es basen en què hi ha molt poques referències al Tirant lo Blanch durant el segle XVI, tant en la versió original com en la traducció castellana, i tenen raó. De fet tothom se n'estranya. I alguna de les que hi ha no deixa clar si es refereixen a la versió catalana o castellana. Aquestes són:

Al 1522 surt la traducció de Juan de Molina de Los triumphos de Apiano. On s'ataca diverses obres de cavalleries, entre elles el Tirant7. Però trenta anys més tard al 1552, el mateix Molina publica Homiliario, on torna a carregar contra el llibres de cavalleries com l'Amadís, però aquest cop no menciona el Tirant.

Philippe Berger8 parla d'un document en el qual, al 1523, els hereus d'un comerciant liquiden un exemplar del Tirant per "quatr,e sous".

En Joan Lluís Vives, al 1523, també va criticar els llibres de cavalleries. A la seva obra De institutione foeminae christianae critica el Tirant entre d'altres i s'hi refereix en llatí, però en altres obres seves posteriors, De officio mariti (1529) i De causis corruptarum artium (1531) segueix criticant els llibres de cavalleries, però ja no anomena el Tirant9.

El Quixot d'en Cervantes es va publicar cap el 1605; per tant, el deuria escriure cap a finals del segle XVI i principis del XVII, això és un segle i escaig més tard de la primera edició valenciana del Tirant.

Si a València es van imprimir 715 exemplars al 1490, i Barcelona 300 més al 1497, es possible que en poc més de 100 anys desapareguin més de 1000 exemplars ? I que encara que s'hagin "fos", que ningú, absolutament ningú, es recordi que hi eren?

Saltem ara al segle XVIII, on trobem l'obra "La Crusca"10 de 1724, d'Antoni Bastero i Lledó (Barcelona 1675-Girona 1737), on fa una referència completa de l'obra de Joanot Martorell editada a València al 1490. Transcriu part del colofó, i diu que un exemplar es troba a la Llibreria de la Sapienza o en l'estudi de Roma. I acaba dient:

"Questo libro, per quel che appartiene a purità, ed eloquenza de lingua, debbe avere il primo luogo tra i nostri Prosatori, nè piu, ne meno, come il Decamerone fra i Toscani".

És a dir, que el Tirant lo Blanc ha de ser considerat entre els catalans, com el Decameron entre els toscans. Aleshores, d'on ve aquest "silenci" durant els segles XVI i XVII ?

El que ens diu en Bastero no encaixa amb el que ens ha pervingut. Però la qüestió ara és, si en Bastero al 1724, coneixia l'obra original del Tirant no només de referència, sinó que molt probablement l'havia llegit segons la comparació que fa amb el Decameron, i segons la referència que fa a la seva obra de La Crusca, perquè no la podia conèixer també en Cervantes, més d'un segle abans?

No hi ha cap dada que ens confirmi que Cervantes no podia conèixer l'original català del Tirant. I si Antoni Bastero coneixia l'obra al 1724, crec que hi ha moltes probabilitats de que Cervantes també la conegués a finals del segle XVI.

Un cop enllestit el primer axioma, anem ara pel segon. Es refereix Cervantes amb "el que lo compuso" realment a l'autor de l'obra? Evidentment, si hem suposat que coneixia l'original català, hem de suposar també què coneixia En Martorell i, per tant, quan es refereix a "el que lo compuso" ara és possible suposar que es refereix a qui va compondre la versió castellana i no pas a En Martorell. Però, per què s'ha de referir a qui va compondre la versió castellana i no pas la catalana? Per esbrinar-ho, analitzem la famosa frase aparentment contradictòria:

"Que merecía el que lo compuso, pues no hizo tantas necedades de industria, que le echaran a galeras por todos los días de su vida".

S'està referint a algú que va cometre errors o nicieses d'indústria al compondre un llibre. Aleshores, si estem parlant de compondre un llibre, a quina indústria ens referim? Doncs, evidentment, a la indústria editorial. A la indústria editorial de finals del segle XV i principis del XVI. Al llibre de J. Rubió i Balaguer11, Impremta i llibreria a Barcelona. 1474-1553, podem veure com el procés editorial es divideix en tres fases principals, cada una de les quals és feta per una o diverses persones. La primera, la fase d'escriptura del llibre, que la realitza l'autor, en el cas d'una obra original, o el traductor en el cas d'una obra traduïda. En segon lloc intervé l'editor o l'editorial, que és qui finança, generalment, la impressió, i finalment l'impressor pròpiament dit.

Les fases d'edició que segueix el Tirant lo Blanch i les que va seguir Tirante el Blanco no són exactament les mateixes, perquè la versió castellana és una versió traduïda i, per tant, aquí el traductor fa el paper de l'escriptor, i no es limita simplement a fer una traducció literal, sinó que canvia, i molt, el format del llibre. Això ho podem veure molt clarament a

l'estudi que realitza en Rafael M. Mérida Jiménez12, on ens mostra que la versió traduïda al castellà de Tirant lo Blanch intenta imitar un llibre de cavalleries de principis del segle XVI. A més de l'eliminació de la dedicatòria inicial, de l'autoria o traducció i l'eliminació del primer capítol de l'original, amb la qual cosa la numeració de capítols ja no coincideix en absolut, hi ha certes diferències que confirmen la intenció de fer passar el Tirant com un llibre de cavalleries. Des de la portada on es veu un cavaller sobre un cavall rampant, fins a la divisió en cinc llibres, com l'Amadís per exemple, amb una breu descripció del que es trobarà el lector a l'inici de cadascun, característiques totes elles dels llibres de cavalleries.

La intenció de donar-li un format de llibre de cavalleries és evident. I què era el que estava fent en Cervantes en aquest capítol VI? Doncs cremar quasi tots els llibres de cavalleries. Per això, no es d'estranyar que en Cervantes, en veure el millor llibre del món convertit en un vulgar llibre de cavalleries, vulgui condemnar a galeres perpètues a qui li va donar aquest format, és a dir, a qui va compondre la versió traduïda del Tirant, el traductor i no pas en Martorell. Però això suposa, implícitament, acceptar que en Cervantes coneixia la versió original catalana de Tirant lo Blanch, cosa que el primer axioma impedia. Però, si com ja hem vist en analitzar el primer axioma, és molt probable que Cervantes conegués l'original del Tirant, ara, una explicació clara i lògica de l'aparent contradicció, ens porta a admetre també la coneixença de la versió original del Tirant per part d'en Cervantes.

Seguint amb l'anàlisi del que diu la frase, amb les nicieses d'indústria, Cervantes es podria referir al fet de convertir el Tirant en un llibre de cavalleries, i que seria el motiu de la condemna a perpetuïtat de qui ho va fer. Encara que jo crec que, pel sol fet de transformar el llibre del Tirant en un de cavalleries, la condemna encara és massa gran. Però continuem analitzant una mica més.

Fins aquí només he parlat d'un Cervantes, que suposadament era castellà d'Alcalá de Henares. Tot i així, crec que és bastant versemblant que una persona culta com ell, encara que fos d'Alcalá de Henares, conegués la versió original del Tirant. Però ara anem més enllà i veiem què passa si, com diu en Jordi Bilbeny13, en Cervantes era un Servent de Xixona, de família noble i persona molt culta i pertanyent a la cultura catalana, igual que En Martorell i que l'Antoni Bastero, l'autor de La Crusca que hem citat abans. Si al segle XVIII en Bastero coneixia l'existència de l'original català del Tirant, com no ho havia de saber també en Servent, pertanyent a la mateixa cultura catalana? El fet de que en Cervantes sigui el català Servent de Xixona, fa augmentar la probabilitat que conegués el Tirant lo Blanch a un nivell que pràcticament voreja la certesa. I si en Servent va patir la traducció forçosa i la censura a la seva obra del Quixot, com no havia de condemnar un altre traductor-censor que va fer el mateix amb la millor obra del món? No només convertint-la en llibre de cavalleries, sinó eliminant l'autor i tot vestigi d'un origen català de l'obra. Ara sí que veiem justificada la gran condemna a perpetuïtat que fa en Servent. M'imagino la gran satisfacció que deuria sentir en Servent quan va escriure aquest paràgraf en què condemnava a galeres de per vida el censor.

Per acabar voldria fer una última reflexió.

Quan apareix el llibre del Tirant, al caure al terra, el recull el barber, que no coneix el llibre en absolut, i en Servent li fa dir:

"y vio que dezia: Historia del famoso cauallero Tirante el Blanco".

Si mirem la portada de l'obra castellana no hi trobarem cap de les paraules història ni famós. Algú que no conegués l'obra, el més lògic hauria estat que és limités a llegir la portada, dient simplement: El Tirante, o Los cinco libros del esforzado i invencible caballero Tirante el Blanco de roca salada. En aquesta frase crec que en Servent ens està dient que, a més de l'edició castellana, ell ja coneixia l'obra original. Perquè si busquem a la primera pàgina de l'obra original, després de la dedicatòria sí que trobem les paraules història i famós.

Per altra banda, si en Servent considera el Tirant lo Blanch la millor obra del món, per què el col·loca entre els llibres de cavalleries que té el Quixot? Potser volia dir que el Quixot era un home prou culte? Crec que en tota l'obra del Quixot, en Servent demostra tot el contrari; per tant, per què el col·loca a la seva llibreria? Només hi trobo dues raons. La primera, perquè alguna cosa li devia passar al llibre original que el va obligar a rescatar-lo de l'oblit, elevant-lo a la categoria del millor llibre del món, i el segon motiu, el de poder condemnar tots aquells que intentaven fer una substitució de l'original català per un de castellà igual que estaven fent amb la seva obra del Quixot.

En el llibre de J. Rubió i Balaguer (11) trobem com funcionava el negoci editorial pel voltant del 1500. Hi ha exemples de llibres editats pel mateix autor, altres en què l'editor és el mateix llibreter que ven els llibres, en ocasions l'impressor és soci junt amb l'editor per l'edició d'un llibre, en altres casos l'editor té una impremta i fa la impressió del llibre, etc.

Però com veieu el procés editorial es divideix en tres fases principals, cada una de les quals és feta per una o vàries

persones. La primera, la fase d'escriptura del llibre, que la realitza l'autor, en el cas d'una obra original o el traductor en el cas d'una obra traduïda. En segon lloc intervé l'editor o l'editorial, que és qui finança, generalment, la impressió, i finalment l'impressor pròpiament dit.

Resumint, podem dir que una interpretació correcta i lògica d'aquest passatge passa per assumir que en Servent coneixia perfectament l'obra Tirant lo Blanch d'autor català i que volia denunciar el que s'hi havia fet. Només així, les aparents contradiccions d'aquest paràgraf tant obscur desapareixen i deixen pas a una interpretació lògica i natural.

Carles Ortiz

NOTES I BIBLIOGRAFIA

1.- L'obra de Diego de Clemencín

http://books.google.es/books?id=SwUFIkORyNYC&pg=PA137&lpg=PA137&dq=el+pasaje+m%C3%A1s+oscuro+del+Quijote&source=bl&ots=UNwkSbQVjN&sig=J7inZjVG7KaERo-vi7wgp5OeWT8&hl=en&sa=X&ei=VuyjT9jzDpKp8AOut_2sCQ&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

2.- Juan Eugenio Hartzenbusch, Las 1633 Notas a la primera edición del Ingenioso Hidalgo, Narciso Ramírez y Cia., Barcelona, 1874, p. 38, nota 119 i p. 39, nota 123
http://users.ipfw.edu/jehle/CERVANTE/othertxts/1633Notas_de_Hartzenbusch.PDF

3.- Marcelino Menendez Pelayo, Orígenes de la Novela, Bailly, Bailliére é Hijos, Madrid, 1905, vol. I, p. 251-252.

4.- E. C. Riley, Teoría de la novela en Cervantes, Taurus, Madrid, 1966, p. 48-52.

5.- Antonio Torres-Alcalá, El realismo del Tirant lo Blanch y su influencia en el Quijote,

Puvill, Barcelona, 1979, p. 136.

6.- P. J. Pardo Garcia, "Don Quijote, Tirante el Blanco y la parodia realista. De nuevo sobre <>", dins les Actas del III Congrso de la AISO (Tolosa de Llenguadoc), 1993.

http://cvc.cervantes.es/literatura/aiso/pdf/03/aiso_3_3_045.pdf

7.- Philippe Berger, Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento, Edicions Alfons el Magnànim, València, 1987, vol I, p. 173.

8.-Ídem, vol I, p. 377-378.

9.- Rafael M. Mérida, La aventura de Tirant lo Blanch y de Tirante el Blanco por tierras hispánicas, Centro de Estudios Cervantinos, Alcalá de Henares, 2006, p. 56-57.

10.- Antoni Bastero, La Crusca,

http://books.google.es/books?id=Nrf6-eWExjUC&pg=PA108&vq=Gio.+Mart.&dq=la+crusca+provenzale&lr=&as_drrb_is=b&as_minm_is=0&as_miny_is=1600&as_maxm_is=0&as_maxy_is=1800&num=10&as_brr=1&hl=ca&output=html&source=gbs_search_r&cad=1

11.- Jordi Rubió i Balaguer, Impremta i llibreria a Barcelona, 1474-1553 [traducció: Mercè Martí de Bohigas], diputació de Barcelona, Barcelona, 1986, cap. 10-14.

12.- R. M. Mérida, ob. cit., cap. 2.

13.- Jordi Bilbeny. http://www.cch.cat/pdf/cervantes_catala_bilbeny.pdf